

menwerking met de Indonesische elite heen te kunnen, zodat men na 1935 zijn verzet tegen de uitbouw van het middelbaar en hoger onderwijs opgaf. Maar al bezat men geen alternatief, men kon waar mogelijk remmen en trachten de status quo te handhaven. Het werd de belangrijkste taak.

Drooglevers boek biedt echter meer dan de geschiedenis van een rechtse partij. Terecht luidt de ondertitel 'Tokoks en de Indische politiek', niet *in* die politiek. Schrijver heeft gekozen voor een chronologische en beschrijvende opzet en daardoor is zijn werk behalve partijgeschiedenis ook een uitgebreid overzicht geworden van de belangrijkste politieke problemen, die in de jaren dertig in Indië de aandacht trokken. Naar aanleiding van het optreden van de Vaderlandse Club in de Volksraad komen onderwerpen als de crisis, de Zeven Provinciën, bezuinigingsbeleid en gouden standaard, handelspolitiek en de verhouding tot Nederland, staatsrechtelijke en bestuurlijke hervormingen, Indianisatie en ambtenarenalarissen, onderwijs en defensie aan de orde. Drooglever blijkt zich slechts zelden met de Vaderlandse Club-standpunten te identificeren. Voorbeeld van zo een uitzondering is zijn weergave van het beleid van gouverneur-generaal De Graeff. Zicht op de rationale en de dilemma's van diens beleid, waar de Vaderlandse Club geen oog voor had, ontbreekt in het boek. Zoals ook de relatie tussen Vaderlandse Club en nationalisme in haar politieke en psychologische dimensies niet in een diepgaande analyse wordt uitgewerkt.

De kracht van het boek, het leesbare, uitgebreide politieke overzicht van de jaren dertig - als zodanig enig in zijn soort -, is mijns inziens ook de beperking. De descriptieve methode heeft haast noodgedwongen tot gevolg dat analyses over de hele periode in de verdrukking komen. De gegevens zijn wel voorhanden maar worden niet vanuit een andere invalshoek nog eens opgenomen. Zo wordt de invloed van de Vaderlands Club op het overheidsbeleid in het behandelde decennium niet nader uitgewerkt evenmin als de relatie tussen de verschillende politieke partijen, Europese en Indonesische. Ook een evaluatie van opvattingen en beleid ten aanzien van de Indonesische samenleving en de reactie op de partij daarbinnen ontbreekt, gezien het raciale, exclusief Nederlandse karakter van de partij toch zeker van belang. Schrijver stelt dat de Vaderlandse Club, naast het nationalisme, veeleer een kristallisatie vormde van de bestaande tegenstellingen en spanningen tussen de bevolkingsgroepen dan dat zij deze zou hebben verscherpt. Niet te ontkennen valt echter dat een dergelijke verduidelijking de tegenstelling ook aanscherpte. Het hoe daarvan blijft op de achtergrond.

Rekent schrijver voor de analyses blijkbaar op de zelfwerkzaamheid van de lezer, hij heeft echter in ieder geval aangetoond, dat van het politieke Indische leven met zijn 'pueriel karakter' (de uitspraak is van S.L. van der Wal) een volwassen studie te maken valt.

Elsbeth Locher-Scholten

W.P.S. Fortuijn, *Sociaal-economische politiek in Nederland 1945-1949* (Dissertatie Groningen; Alphen aan den Rijn: Samsom, 1981, 518 blz., f30,-).

Over de sociaal-economische politiek in Nederland in de jaren direct na de tweede wereldoorlog valt een interessante studie te schrijven. Het waren jaren die door economisch geschoolde tijdgenoten werden ervaren als een periode van breken met het verleden - met de deflatiepolitiek van de jaren dertig zowel als met het oorlogsdirigisme van de jaren 1940-1945.

Nieuwe theoretische inzichten, vooral de Keynesiaanse, konden doorbreken in de economische praktijk. Het internationale kader waarbinnen de Nederlandse economie functio-

neerde veranderde ingrijpend. De Verenigde Staten, die tijdens de grote economische conferentie in Londen van 1933 nog kozen voor economisch isolationisme, namen hun verantwoordelijkheid als economische grootmacht in het westen. Het op de dollar geconcentreerde Bretton Woodsstelsel van vaste wisselkoersen was daar een eerste uiting van, gevolgd door de Marshallhulp en de GATT-handelsovereenkomst, die de weg wezen naar afnemend protectionisme in het onderlinge verkeer tussen de landen van het westelijk bondgenootschap.

Een omvattende sociaal-economische geschiedenis van Nederland in die periode zou zowel aan de binnenlandse als aan de buitenlandse aspecten ruime aandacht moeten besteden. Om een greep te doen: De discussie in Nederland over de Duitse herstelbetalingen en het voor en tegen van het stimuleren van snel industrieel herstel in het verslagen achterland; de interne discussie over de Marshallhulp, die sceptische ambtenaren voerden terzijde van de jubelende publieke reacties; de werkelijke betekenis van Keynesiaanse ideeën voor de vormgeving van de na-oorlogse economische politiek; achtergrond en uitwerking van de ingrijpende veranderingen in het belastingregime; de invloed van het bedrijfsleven op de overwegend rooms-rode coalitieregeringen die het beleid uitvoerden.

De greep is niet willekeurig - het zijn elementen die zeer summier of zelfs niet aan de orde komen in de studie *Sociaal-Economische politiek in Nederland 1945-1949*, waarop W.S.P. [Pim] Fortuijn in december 1980 te Groningen promoveerde. Fortuijns titels dekt zijn lading niet. Wat hij geeft zijn delen, hoofdstukken uit de sociaal-economische politiek in de betrokken periode met een sterk accent op de ideeën die bij de politieke partijen leefden over de mate waarin de regering sturend te werk zou dienen te gaan.

Als zodanig - een verzameling en samenvatting van ideeën - is het boek adequaat in die zin dat het veel aandacht geeft aan gepubliceerde officiële standpunten, als neergelegd in partijprogramma's, rapporten, regeringsdocumenten. Over de discussies er omheen komt de lezer slechts weinig te weten.

Met alle waardering voor de degelijkheid van het overzicht, werkelijk nieuwe inzichten, ook op details, levert het weinig op. Alleen de aandacht voor de opkomst van de Keynesiaans geïnspireerde globale sturing van de economie, naast de neergang van de 'plan-economie'-gedachte is een nog weinig behandeld thema. Hetzelfde - weinig echt nieuws - moet worden geconstateerd ten aanzien van enkele beleidsonderdelen die een zeer wezenlijke rol speelden in de 'wederopbouw'-periode en (terecht) Fortuijns grote belangstelling hebben: het loon- en prijsbeleid en het inkomens- en vermogensbeleid. Fortuijn heeft over de sociaal-economische ontwikkeling grote hoeveelheden cijfers bijeengebracht, die voor een goed deel niet-geïntegreerd met de rest van zijn omvangrijke studie achterin het boek belandden. Dit vergaarwerk brengt hem uiteindelijk, helemaal aan het slot (508) tot de stellingname: 'Het was in deze studie niet te achterhalen hoe precies de lusten en lasten van de wederopbouw waren verdeeld. Zoveel is echter wel duidelijk geworden, dat voor de gemiddelde loontrekker de lasten zwaar en de lusten weinig omvangrijk waren'.

Eerder verwijt Fortuijn met name het kabinet-Beel door een zeer geslaagde geleide loonpolitiek de loonafhankelijken een naar verhouding grote bijdrage te hebben laten leveren aan het herstel van de Nederlandse economie, 'zonder dat daar garanties, bijvoorbeeld door een regeling voor uitgesteld loon, voor een beloning in de toekomst tegenover staan' (303). De laatste kritiek, die onuitgesproken ook verder in het boek een belangrijke rol speelt, is in het kader van de in de onderzochte periode levende ideeën zoals Fortuijn die zelf ook schetst weinig relevant. Behalve in KVP-kring (door J.R.M. van den Brink, voordat hij minister van economische zaken werd) is aan dergelijke concepties toentertijd vrijwel geen aandacht besteed. De tegenstanders van een geleide loonpolitiek wilden gewoon

direct een grotere ruimte voor contant loon. Pas later is de vermogensaanwasdeling een belangrijk discussiepunt geworden.

Wezenlijker in dit verband is, dat Fortuijns cijfermatige bewijsvoering over de effectiviteit van de geleide loonpolitiek, die hij poneert in reactie op conclusies van W.P.M. Fase, *Vijfendertig jaar loonbeleid in Nederland* (Alphen aan den Rijn, 1980) en anderen, minder overtuigend is dan de auteur meent.

Ten eerste is het cijfermateriaal onvolledig. Fortuijn heeft voor de reële loonontwikkeling de regelingslonen als basis genomen, die - zoals hij zelf terecht aangeeft - vóór 1940 nog niet één-derde van alle loontrekkers betroffen. In de na-oorlogse periode is het percentage loonafhankelijken waarvoor een regelingsloon gold snel opgevoerd tot 81% in 1954. De vergelijking betreft dus een groep loontrekkers die belangrijk in samenstelling veranderde, waarbij vermoed zou kunnen worden dat de best-georganiseerden en wellicht daarom beter betaalden het eerst in de statistiek begrepen waren, en de slechter georganiseerde groepen (misschien daardoor ook minder goed betaald) in de na-oorlogse periode in de loop van een aantal jaren in de statistiek verschenen.

Ten tweede verdient de vraag aandacht of de loonontwikkeling zonder geleide loonpolitiek wezenlijk anders zou zijn geweest gezien de geringe arbeidsproductiviteit en het snel toenemende arbeidsaanbod in de wederopbouwjaren. Deze vraag kan met behulp van cijfers als de door Fortuijn verzamelde nimmer beantwoord worden.

Ook is Fortuijns opvatting over het gebrek aan 'lusten' voor de door een dirigistisch loonbeleid beknotte loontrekkers aanvechtbaar. Het, ondanks het grote arbeidsaanbod, handhaven van volledige werkgelegenheid zou heel wel als een 'lust' voor de loontrekkers kunnen worden beschouwd, zeker in vergelijking met de vooroorlogse periode.

Tenslotte is het teleurstellend dat Fortuijn zo weinig aandacht schenkt aan het totaalbeeld van de inkomensverdeling in relatie tot de dilemma's waarvoor de overheid geplaatst was - een arbeidsproductiviteit die pas in 1953 weer het vooroorlogse peil bereikte, een groot tekort op de betalingsbalans, een zwaar gehavende infrastructuur en een explosieve bevolkingsgroei. Daarop is gereageerd met inkomenspolitieke maatregelen met een sterk consumptiebeperkend karakter, waarbij zowel de consumptiemogelijk kneden van de loontrekkers als van de ontvangers van overige inkomens werden aangetast. Er was ook een dividendbeperking en een huur- en pachtbeheersing.

De discrepantie in behandeling tussen loon- en overige inkomens blijkt veel minder in de door Fortuijn behandelde wederopbouwperiode dan in de jaren daarna, toen de geleide loonpolitiek werd voortgezet, terwijl de beperkingen op de overige inkomens werden teniet gedaan. Niet de door Fortuijn benadrukte relatie lonen-prijzen geeft de basis voor een oordeel over de verdeling van lusten en lasten, maar de totale primaire en secundaire inkomensverdeling. Daarbij kan worden opgemerkt, dat hij aan de ontwikkeling van de secundaire inkomensverdeling geen aandacht besteedt.

Het geheel overziende kan het oordeel over Fortuijns boek niet volstrekt positief zijn. Het vele verzamelde materiaal over de ideeën-ontwikkeling voegt weinig nieuws toe aan wat al bekend was; de interpretaties die de auteur geeft op een door hem zeer belangrijk geacht punt zijn aanvechtbaar. Dat hij ook nog uitvoerige aandacht besteedt aan de Indonesië-politiek en de koude oorlog en hun invloed op de sociaal-economische politiek, wijzigt deze conclusie niet.

P.E. de Hen

P.E. de Hen, *Actieve en re-actieve industriepolitiek in Nederland. De overheid en de ontwikkeling van de Nederlandse industrie in de jaren dertig en tussen 1945 en 1950* (Dissertatie Tilburg; Amsterdam: Arbeiderspers, 1980, 431 blz., f42,50, ISBN 90 295 1892 8).

Uit de erudiete studie van De Hen, op 24 april 1980 als proefschrift verdedigd aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg (promotor: prof.dr. Joh. de Vries), blijkt opnieuw de toegenomen belangstelling voor de jaren dertig. Toen in de periode 1950-1965 aan de groei van welvaarts- en verzorgingsmaatschappij geen einde scheen te zullen komen, werden crisis en depressie van de jaren dertig opgeborgen als een nachtmerrie in de herinnering van een lang vervlogen verleden. De stagnatie van de economische groei in de jaren zeventig en de bezinning op de oorzaken daarvan actualiseerden scherp de barre ellende van het decennium vóór dé oorlog. Joh. de Vries schreef heel pregnant: 'nu er een nieuw trauma in de jaren '70 wordt opgedaan, kijkt men met zekere nieuwsgierigheid naar het oude, met groter nuchterheid mogelijk ook omdat de nieuwe pijn de oude doet verminderen'¹.

De maatschappelijke relevantie van het boek van De Hen ligt ook nog in een ander aspect. Het is als het ware een historische reflectie van de sinds de oliecrisis sterk gegroeide noodzaak een industriepolitiek te voeren, die mede kan bijdragen aan de doorbreking van de economische stagnatie. Hierbij gaat het dan om revitalisering van gedeïndustrialiseerde sectoren en oriëntatie op een nieuw productie-respectievelijk exportpakket. Ter zake hiervan worden structurele en generieke beleidsmaatregelen aanbevolen. Men denke in dit kader bijvoorbeeld aan de *Nota inzake de selectieve groei* (1976), aan de *Innovatienota* (1979) en *Voortgangsnota* (1979), aan het in 1980 gepubliceerde rapport *Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie* van de Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid en aan het in 1981 aan de raad van ministers uitgebrachte advies, het zogenaamde rapport-Wagner, *Een nieuw industrieel elan*².

In dit proefschrift worden behandeld ontstaan en ontwikkeling van de industriepolitiek in Nederland. Het begrip zelf blijft bij De Hen steken in definitieve onduidelijkheid, ondanks de uitweiding die hij hierover geeft op de bladzijden 9, 10 en 11. Nu is kritiek op het ontbreken van een heldere omschrijving van het begrip industriepolitiek gemakkelijker dan de eis klaarheid hierover te verschaffen, al is een dieper gravende economisch-theoretische behandeling van dit begrip gewenst. Ook schiet de vergelijking van de Nederlandse industriepolitiek met die van het buitenland tekort door hinderlijke onvolledigheid (300-303). Onder actieve industriepolitiek verstaat De Hen die vorm van beleid waarin de overheid zich mag gaan bemoeien met 'de technische en economische ontwikkeling van het industriële bedrijfsleven' (9 en 307). Het begrip re-actief blijft lang duister. Dit, althans in de context van het boek, gehanteerde neologisme wekt ook verwarring en had beter verme-

1. Joh. de Vries, 'De wolf kwam ... de jaren '30 in Nederland: het economisch gezichtspunt', in P.W. Klein en G.J. Borger, ed., *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid* (Amsterdam, 1979) 1.

2. *Nota inzake de selectieve groei. Economische structuurnota* ('s-Gravenhage, 1976); *Innovatie. Het overheidsbeleid inzake technologische vernieuwing in de Nederlandse samenleving* ('s-Gravenhage, 1979); *Voortgangsnota economisch structuursbeleid. Sectornota* ('s-Gravenhage, 1979); *Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie. Rapporten aan de regering van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid* ('s-Gravenhage, 1980); *Een nieuw industrieel elan. Adviescommissie inzake het industriebeleid* (s.l., 1981). Zie voor een evaluatie van deze nota's resp. rapporten, behoudens van de laatste publikatie, F. Messing, *De Nederlandse economie 1945-1980. Herstel, groei, stagnatie* (Haarlem, 1981) 97-117.